Savitribai Phule Pune University
सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ

मुळा एज्युकेशन सोसायटीचे,

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविदयालय

सोनई, ता.नेवासा, जि.अहमदनगर.

सावित्रीबाई फुले पुणे विदयापिठाच्या एम.कॉम.पदवी करिता सादर करावयाचा

प्रकल्प अहवाल

शैक्षणिक वर्ष २०१८–२०१९

प्रकल्पाचे नाव

वंजारवाडी गावातील शेळीपालन व्यवसायाचा चिकित्सक अभ्यास

संशोधक विदयार्थी

कु. दराडे पवन सुधाकर

एम. कॉम II

मार्गदर्शक

प्रा.डॉ. श्री. चोपडे बी.बी.

एम.कॉम. एम.फिल पी.एच.डी.

वाणिज्य विभाग

2022.02.16 08:10
Scanned by TapScanner

मुळा एज्युकेशन सोसायटीचे,

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविदयालय

NACC REACCREDITED "A" GRADE

I.D – PU/AN/ACS/031/1989

ISO 9001: 2008 CERTIFIED

सोनई, ता.नेवासा जि.अहमदनगर

प्राचार्य डॉ. शंकर लावरे

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, दराडे पवन सुधाकर एम कॉम भाग २ याने २०१८-१९ सेमिस्टर चार मधील पेपर क्रमांक ४ प्रोजेक्ट वर्क या विषयाअंतर्गत **वंजार वाडी गावातील शेळीपालन व्यवसायाचा चिकित्सक अभ्यास** हा प्रकल्प अहवाल सादर केला आहे.

दिनांक / /२०१९

स्थळ सोनई

सही	सही	सही
मार्गदर्शक	विभाग प्रमुख	समन्वयक

Phone/Fax : (02427) 231384

E-mail : soanicollege@yahoo.co.in Web Site : www.acssonaicollege.com

2022.02.16 09:10

Scanned by TapScanner

मार्गदर्शकाचे प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते कि, कु. दराडे पवन सुधाकर याने सावित्रिबाई फुले पुणे विदयापिठाच्या संलग्नित विदयापिठाच्या पदव्यत्तर विभाग कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविदयालय, सोनई येथील एम कॉम भाग २ ची विदयार्थीनी आहे. हिने **वंजारवाडी गावातील शेळीपालन व्यवसायाचा चिकित्सक अभ्यास** या विषयावर प्रकल्प अहवाल तयार केला आहे. प्रस्तुत प्रकल्प अहवाल माझ्या मार्गदर्शनाखाली पुर्ण करण्यात आला आहे. प्रस्तुत प्रकल्प अहवाल तिच्या स्वतःच्या कार्याची निष्पती असुन त्याचे संशोधन प्रकल्प अहवाल पुणे विदयापिठाच्या एम.कॉम. च्या अध्यादेशातील तरतुदींना अनुसरून आहे. असे मी प्रमाणित करतो.

दिनांक : / /२०१९

स्थळ : सोनई

मार्गदर्शक

प्रा.डॉ.चोपडे बी.बी.

एम.कॉम ,एम.फिल पी.एच.डी

2022.02.16 09:10

Scanned by TapScanner

प्रतिज्ञापत्र

या संशोधन अहवालात समाविष्ठ करण्यात आलेले कार्य हे मी स्वतः केलेले आहे. त्यासाठी मला वेळोवेळी मार्गदर्शकाकडून मार्गदर्शन मिळाले. मी संशोधनाचे कार्य संदर्भ खेरीज कोणाकडून कोणतीही मदत घेतलेली नाही. असे मी प्रतिज्ञापूर्वक घोषित करतो. या संशोधनासाठी उपयोगात आणलेली संदर्भ पुस्तके विविध, प्रश्नावक्ता या सर्वांचा संदर्भ सूचीमध्ये निर्देश करण्यात आलेला आहे.

Pavan S.

विदयार्थ्याचे नाव

ठिकाण :

दिनांक : / /२०१९

दराडे पवन सुधाकर

(एम. कॉम)

2022.02.16 09:11

Scanned by TapScanner

ऋणनिर्देश

पुणे विदयापिठाच्या पदविका अभ्यास अंतर्गत ज्या वेगवेगळया विषयांचा समावेश होतो.विदयार्थ्याच्या संशोधन पध्दतीची माहिती व्हावी म्हणुन निरनिराळया विषयांवर पाहणी करूण प्रकल्प अहवाल सादर करण्याचे काम विदयार्थ्याकडुन पदविका परीक्षा भाग २ मध्ये घेतले. हि संशोधन करण्याची किंवा अहवाल सादर करण्याची संधी मला पुणे विदयापिठाने उपलब्ध करूण दिलेली आहे.

या संशोधनासाठी मला जी काही आवश्यक असणारी पुस्तके, मासिके ग्रंथालयामधील सेवकांनी उपलब्ध करून दिली त्यांची मी ऋणी आहे मला संशोधनासाठी मार्गदर्शक म्हणुन लाभलेले **प्रा.डॉ.चोपडे बी.बी** यांची मी ऋणी आहे. त्यांनी केलेल्या वेगवेगळया मार्गदर्शनामुळे मी हा माझा प्रकल्प पुर्ण करू शकले. . इतर माहिती पुरवणारे माझे व प्रकल्प टाईप व डिझाईन करण्यासाठी मदत करणा–या माझे मित्र यांचीही मी ऋणी आहे.

कु दराडे पवन सुधाकर

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविदयालय

सोनई, ता,नेवासा जि.अहमदनगर

2022.02.16 09:12

Scanned by TapScanner

अनुक्रमणिका

अनु.क.		प्रकरण	पृष्ठ क.
१.		**संशोधन विषय पार्श्वभूमी**	
	१.१	प्रस्तावना	७
	१.२	वंजारवाडी गावातील शेळीपालन व्यवसायाची पार्श्वभूमी	८
	१.३	वंजारवाडी गावातील आर्थिक व सामाजिक माहिती	९
	१.५	वंजारवाडी गावातील शेळीपालन व्यवसायातून मिळणारे उत्पन्न	१०
२.		**संशोधन पध्दती**	
	२.१	संशोधनाचा विषय	११
	२.२	संशोधनाची उदिदष्टये	१२
	२.३	संशोधनाची व्याप्ती	१३
	२.४	संशोधनाची ग्रहितके	१४
३.		**शेळी पालन व्यवसायाचे व्यवस्थापन**	
	३.१	शेळीपालन व्यवसायाचे व्यवस्थापन	१५
	३.२	गोठा व्यवस्थापन	१६
	३.३	अहार व्यवस्थापन	१८
४.		**गावातील शेळी व्यावसायिकांचा अभ्यास**	
	४.१	वंजारवाडी गावातील शेळी पालन व्यवसायिक	१९
	४.२	वंजारवाडी गावातील शेळीपालकांच्या भेटी	२०
	४.३	शेळी पालन व्यवसायाचे अर्थशास्त्र	२१
५.		**संदर्भ आणि प्रश्नावली**	
	५.१	समस्या	२९
	५.२	उपाययोजना	३०
	५.३	निष्कर्ष	३२
	५.४	संदर्भ	३३
	५.५	प्रश्नावली	३५

2022.02.16 09:12
Scanned by TapScanner

प्रकरण पहिले

संशोधन विषयाची पार्श्वभूमी

१ प्रास्तविक १.:-

आपला भारत देश हा कृषिप्रधान आहे .शेतीवर आधारित शेळीपालन या जोडधंदयावर खूप शेतकरी लक्ष केंद्रित झाले आहेशेतीपूरक व्यवसायामध्ये . शेलीपालनमध्ये .शेळीपालन हा व्यवसाय पूर्वी पासून परंपरागत चालत आहे प्रामुख्याने संकरितशेळ्या पाळल्या जातातप्रचलित पद्धतिने शेळी पालन . निश्चितपणे शाश्वत धंदा .करण्यापेक्षा व्यापारी दृष्ट्या हा व्यवसाय केला असता .असून आर्थिक दृष्ट्या चांगला परवडतो

आहार दृष्ट्या प्रत्येकाला प्रतिदिन ३० मिपण .ली दुधाची गरज असते. शेळ्यांचे दुध फार मिळत नाहीपण शेळीचे दुध हे आरोग्यासाठी खूप चांगले . त्यात प्रथिने व .तसेच लहान मुलाला शेळीचे दुध आरोग्यदायी असते .असते ,बोर ,शेळी पालनासाठी जामुनापारी .कॅलशिम जास्त परमात असतेउस्मानाबादी , शेळ्या .संगमनेरी इच्या जाती पाळल्या जातातव इ ,क,ब,शेळ्यांना अ . जीवनसत्वासाठी हिरव्या चाऱ्याचा पुरवठा केला जातो .त्या पासून दुधातून घनपदार्थ) फॅट (जास्त मिळते.

2022.02.16 09:12
Scanned by TapScanner

१ वंजारवाडी गावातील शेळी पालन व्यवसायाची पार्श्वभूमी २.:-

काही वर्षापूर्वी वंजारवाडी गावामध्ये शेळी पालन व पशुपालन खूप थोड्या प्रमाणावर होतेशेतकर् .यांचे लक्ष्य हे शेतीवर जास्त प्रमाणावर होते . .नंतर परिसरातील इतर शेतकऱ्यांकडून शेळी पालनाविषयी माहिती मिळत गेली .व या व्यवसायाकडे शेतकरी वाली लागलेमात्र शेतीमधील अडचणी वाढू लागल्या त्या मुळे शेतकरी जोडधंदा शोधु लागलेशेळीपालन व्यवसायाला भांडवल व . मनुष्यबळ हे कमी प्रमाणात लागत असल्यामुळे शेतकऱ्यांनी हा व्यवसाय निवडला त्यातून त्यांना चांगल्या प्रमाणात आर्थिक मोबदला मिळायला लागलाव शेतकरी . .या व्यवसायात यशस्वी झाले.समाधानी झाले

सन २००० नंतर हा व्यवसाय झपाट्याने विस्तारायला लागला व आज बहुताश लोकांकडे शेळीपालन व्यवसाय हा आहेया व्यवसायत शेतकऱ्यांना . कमी भांडवल व कमी मनुष्यबळ लागत असल्याने शेतकऱ्यांचामजुरावरील खर्च वाचत आहेया .तसेच या व्यवसायातून तरुणांना रोजगार मिळू लागला . व आदर्श व्यवसायाकडे .वळू लागले आहे व्यवसायातून काही तरुण व्यापाराकडे वाटच◌ाल करु लागले.

2022.02.16 09:13
Scanned by TapScanner

१ वंजारवाडी गावाचे आर्थिक व सामाजिक माहिती ३.:-

वंजारवाडी गाव हे बहुताश शेती वर अवलंबून आहेगावाचे क्षेत्रफळ . त्यामध्ये काही क्षेत्रफळ हे मुला .हेक्टर च्या आसपास आहे १२०० ते १००० हे .या कालव्याचा गावाला खूप फायदा होतो .उजवा कालव्याने व्यापले आहे त्यामुळे शेळ् .पाण्यामुळे हा भाग हिरवळीचा असतोयांना आहाराचा प्रश्न मिटला आहे .वंजारवाडी गावाजवळ मुळा एज्युकेशन सोसायटी असल्यामुळे हा परिसर साक्षर आहेशिक्षणाचा फायद्यामुळे शेतकरी .तसेच शिक्षणाचा प्रसार झाला आहे . बाजारपेठेची माहिती मिळून शेतीत तसेच ,आपल्या शेतीत तंत्रज्ञाचा वापर करून शेळीपालन व्यवसायात चांगले भरघोस उत्पन्न मिळवत आहे .

2022.02.16 09:13

Scanned by TapScanner

१वंजारवाडी गावातील शेळीपालन ४. व्यवसायातून मिळणारे उत्पादन -:

गावातील अल्पभूधारक शेतकरी आपल्या गरजा या निव्वळ शेतीतून पूर्ण करू शकत नाही ते मग शेळी .पालनासारख्या व्यवसायाकडे वळत आहेहा . व्यवसाय कमीभांडवलात जास्त उत्पन्न देणारा व्यवसाय आहे अशी याची ओळख आहे सुविधा -या व्यवसायातून अनेक प्रकारच्या सोई .राबवता येतातया . व लेंडी खत अश्या ,व्यवसायातून मांसस्वरूपातून उत्पन्न मिळत असतेसध्या . हा व्यवसाय गावातखूप मोठ्या प्रमाणावर केला जातो.

2022.02.16 09:13

Scanned by TapScanner

प्रकरण दुसरे

संशोधनाच्या पद्धती

२ संशोधनाचा विषय १.:-

शेळीपालन या जोडधंद्याचा वंजारवाडी येथील शेतकऱ्यांवर झालेला परिणामाचा चिकित्सक अभ्यास करणे.

2022.02.16 09:14
Scanned by TapScanner

२ संशोधनाची उदिष्ठ्ये २.:-

- वंजारवाडी गावातील शेळीपालन व्यवसायातील बकरे खरेदी विक्री बाबत अभ्यास करणे.
- शेळीपालन व्यवसायातील शेळ्यांच्या संगोपानाविषयी माहितीचा आढावा घेणे.
- व्यवसायाच्या उत्पनातून कुटुंबाच्या प्रगतीविषयी चर्चा करणे.
- शेतकऱ्यांच्या दृष्टीने शेळीपालन व्यवसायाला प्रत्यक्ष भेटी देऊन चर्चा करणे.
- शेतकऱ्यांनी व्यवसायामध्ये केलेल्या व्यवस्थापनाविषयी माहिती घेणे.
- वंजारवाडी गावातील शेळीपालक शेतकऱ्यांवर झालेल्या परिणामाचा अभ्यास करणे.

2022.02.16 09:14
Scanned by TapScanner

२.३ संशोधनाची व्याप्ती :-

शेळीपालन व्यवसाय करणाऱ्या शेतकऱ्यांमध्ये दिवसेंदिवस वाढ होत आहे . .वंजारवाडी गावातून कालवा गेला असल्यामुळे या भागात शेती बागायती आहे .हिरवा ताजा चारा असल्याने या भागात शेळीपालन मोठ्या प्रमाणावर होत आहे शेळीला कमी प्रमा .शेळी म्हणजे गरीबाची गाय होयणात चारा लागतोम्हणून . या संशोधनात .अल्पभूधारक शेतकरी शेळीपालन या व्यवसायाकडे वळत आहे या .शेलीपालक शेतकऱ्याच्या चांगल्या वाईट परिणामाचा अभ्यास केला आहे संशोधनातून व्यावसायिकाने केलेल्या व्यवसायाच्या व्यवस्थापनाचा आढावा .घेण्यात आला आहे

2022.02.16 09:15

Scanned by TapScanner

२ संशोधनाची गृहीतके ४.:-

- वंजारवाडी गावातील शेळीपालन व्यावसायिकाच्या सभेमध्ये आर्थिक, सामाजिक, उपस्थिती.
- व्यवसायामध्ये शेळ्यांच्या आरोग्याविषयी शासनाने दिलेल्या सुविधा.
- व्यवसायामधून झालेल्या उत्पन्नाचे व्यावसायिकाने तयार केलेले नफा-तोटा पत्रक.
- बोकडाच्या मांस दर वाढीमुळे व्यवसायाचे प्रमाण वाढत आहे.

2022.02.16 09:15
Scanned by TapScanner

२ संशोधनाच्या पद्धती ५.:-

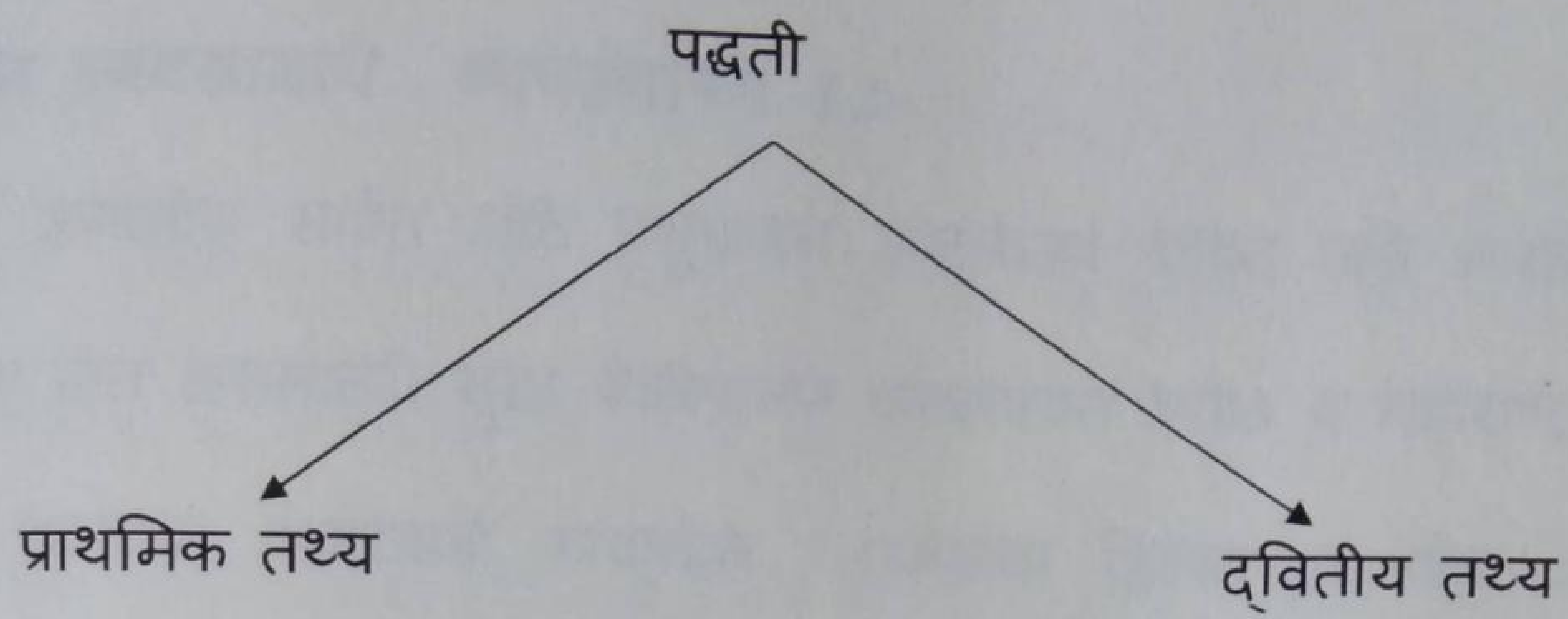

प्रस्तुत प्रकल्प अहवाल पूर्ण करण्यासाठी संशोधकाने प्राथमिक व द्‌वितीय तथ्य पद्धतीचा वापर केला आहेयामध्ये संशोधकाने वंजारवाडी . या .गावातील विविध शेळीपालन व्यावसायिकांची भेट घेऊन चर्चा केली अ ,मासिके ,प्रकल्प अहवालासाठी संशोधकाने व्याव्सायायिक पुस्तकेग्रोवोन वृत्तपत्र व शेतकऱ्यांच्या मुलाखती घेतल्या.

2022.02.16 09:16
Scanned by TapScanner

प्रकरण तिसरे

शेळीपालन व्यवसायाचे व्यवस्थापन

३ शेळीपालन व्यवसायाचे व्यवस्थापन १.:-

जगातील सर्वात मोठे पशुपालन असलेल्या देशात जरी भारताचा समावेश होत असलातरी सुद्धा शेळीपालन व्यवसायत भारत व महाराष्ट्र . तसेच आपल्या वंजारवाडी गावातील .राज्याचा हिस्सा हा थोडा आहे ८० ते ७० शेतकऱ्यांपैकी% शेतकारी शेळीपालन करतात आजच्या .स्थितीचा विचार करता शेळीपालन व्यवसायाला उज्वल भविष्य आहेकमी भांडवल . .व कमी मनुष्यबळ यामध्ये जास्त आर्थिक मोबदला मिळवता येतो शेळीपालन व्यवसाय हा नफ्यात चालण्यासाठी संकरीत जातीच्या शेळ्यांची शेळ्यांच्या पोषणासाठी सभोतालच्या .व आधुनिक निवड करावी .परिस्थितीवर लक्ष्य देण्यात आले आहे त्यामुळे पुढील काळात उत्तम व्यवस्थापनाने खर्च कमी करून शेळीपालन व्यवसाय करणे आवश्यक आहे . किफायतशीर शेळीपालन व्यवसायासाठी खालील बाबीकडे लक्ष देणे .आवश्यक आहे

2022.02.16 09:17
Scanned by TapScanner

• संकरीत शेळ्यांच्या जातीची निवड :-

१. आरोग्याने व शरीर यष्टीने चांगल्या निरोगी शेळ्यांची निवड करणे.

२. संकरीत जातीच्या शेळ्यांची प्रतिकारशक्ती व व्यवस्थापन चांगले असते.

३. चांगल्या व निरोगी शेळ्यांची निवड करणे.

४. बाजारात शेळ्या खरेदी-विक्री करताना आपण फासले जाणार नाही याची काळजी घ्यावी.

५. चांगल्या व मोठा तजेला असणाऱ्या शेळ्यांची निवड करणे अत्यंत गरजेचे आहे.

६. शेळ्या या खरेदी करताना चांगल्या निरोगी असल्याची खात्री करून घ्यावी.

2022.02.16 09:17
Scanned by TapScanner

३ गोठा व्यवस्थापन २.:-

वंजारवाडी गावातील आणि परिसरातील शेळी पालकांनी गोठ्याचे व्यवस्थापन हे उत्तम प्रकारे केले आहेशेळी हा प्राणी छोट्या प्राणी वर्गात . पाऊस व इतर धोक्यापासून या पासून जास्त ,ऊन ,म्हणून तो थंडी .मोडतो म्हणून त्यांना यापासून दर्जेदार गोठ्याची व्यवस् .सहन शीलता नसतेथा केली जातेफुट लांबीचे ३० बाय २५ शेळ्यांसाठी ३० ते २० साधारणतः . पाऊस ,वारा ,पश्चिम असावा कारण ऊन-गोठा हा पूर्व .अंदाजे शेड करतात गोठ्याच्या चार ही बाजूने भिंतीचे किंवा तरीचे .यापासून त्याचे संरक्षण होते तसेच गोठ्यामध्ये शेळ्यांची जागा .कंपाउंट केलेले आहे बदलली जाते . .कारण जागा कोरडी असल्यावर गोचीड व इतर रोगापासून धोका होत नाही काही महत्वाची ,पाण्यासाठी हौद ,गोठयात एका बाजूला चारा कुट्टी मशीन .गोळ्या या ठेवल्या आहेत ,औषधे

गावातील बऱ्याच शेतकऱ्यांनी मुक्त शेळीपालन गोठा केलेला आहेसर्व शेतकऱ्यांन .ी गोठा स्वच्छ व हवा खेळती राहण्यासाठी ऊन वारा यापासून बचावासाठी काळजी घेतली आहेया सर्व गोष्टीचे अवलंबून गावात . .उत्कृष्ट गोठे आहेत

2022.02.16 09:17
Scanned by TapScanner

३ आहार व्यवस्थापन ३.:-

शेळीपालन व्यवसायाबरोबर इतर सर्व व्यवसायासाठी कड्या आहार यावरच जास्त खर्च येत असतोपण इतर व्यवसायापेक्षा शेळ्यांच्या . शेळीचा आहार इतर पशु पेक्षा हा कमीच .आहारावर तुलनेने कमी खर्च येतो तसेच त्यांच्या आहाराकडे व्यवस्थित लक्ष दिल्यावर त्यांचे आरोग्य .असतो व शरीर बांधणी व महत्वाचे प्रजनन क्रियेस अडथळा येत नाही व्यवस्थितरित्या होते .व करडे हे पण चांगले होतात .

सर्वसाधारणपणे शेळ्यांना देण्यात येणाऱ्या आहारामध्ये हिरवा- वळलेलाचारा तसेच काही परमात खुराक अशा स्वरूपाचा असतोतसेच . त्यांच्या आहाराची काळजी योग्य प्रकारे घेतल्यावर त्यांच्या आरोग्याबरोबर प्रजनन क्रिया शरीर यष्टी हि चांगली असतेत्याचबरोबर पशुवैद्यकीय . ऋतू .अधिकाऱ्याकडून त्यांच्या आरोग्याविषयी योग्य सल्ला घेतला जातो या सर्व ब .मानानुसार आरोग्यात बदल होत असतातबीकडे पशुवैद्यकीय अधिकाऱ्याच्या सल्यानुसार काळजी घेतली जाते .

2022.02.16 09:18
Scanned by TapScanner

प्रकरण चौथे

गावातील शेळी व्यावसायीकांचा अभ्यास

४वंजारवाडी गावातील शेळी पालन व्यावसायिक १.:-

गावात प्रत्येक शेतकऱ्यांकडे छोट्या मोठ्या प्रमाणात शेळीपालन आहे च्या आधीपासून या २००० सन .व्यवसायाकडे शेतीचा जोड धंदा म्हणून पहिले जाते .आजच्या स्तितीत हा व्यवसाय मोठ्या प्रमाणावर केला जातो . .काही शेतकऱ्यांकडे संकरित जातीच्या शेळ्या आहेत

वंजारवाडी हे गाव मुळा उजवा कालव्याचा शेजारी आहेम्हणजे . .या गावातील शेती बहुतेक बागायती आहे त्यामुळे या गावात कोणत्याही प्रकारचा चारा घेण्यात येतो .पाण्याची उपलब्धता चांगल्या प्रकारची आहे . शेळी .तसेच हिरवा चारा या गवत मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध असतो .प्राण्यासाठी हिरवा कोवळा ताजा चार आवश्यक असतो

2022.02.16 0
Scanned by TapScanner

४ वंजारवाडी गावतील शेलीपालकांच्या २.भेटी -:

१. नवनाथ दहीफळे -:

वंजारवाडी गावातील दहिफळे हे शेतकरी १० ते १२ वर्षापासून शेळी पालन व्यवसाय करत आहे. सुरुवातीला हा व्यवसाय करताना त्यांना अनेक लहान मोठ्या संकटाना सामोरे जावे लागले. नंतर त्यांनी सर्व व्यवसायाचे योग्य नियोजन करून व्यवसाय काटकसरीने, चिकाटीने, सातत्याने करून एक चांगल्या प्रकारे आज व्यवसाय ते करतात.

- **शेळी पालन व्यवसायाची सुरुवात :-**

या गृहस्थाची घरची परीस्थिती ही मध्यम आहे. तरी त्यांनी शेतीला हात भर लागावा म्हणून शेळी पालन व्यवसाय करण्याचा निर्णय घेतला. कमी भांडवलात हा व्यवसाय त्यांनी सुरु केला. या व्यवसायात त्यांनी सर्व आपल्या घरगुती मनुष्यबळावर हा व्यवसाय चालवत आहेत.व त्यांच्याकडे आज २० ते २५ शेळ्या आहेत. या सर्व व्यासायातून त्यांना चांगल्या प्रकारे आर्थिक मोबदला मिळतो.

- **आदर्श गोठा व्यवस्थापन :-**

शेळीपालन व्यवसायात वाढ करायची असेल ते व्यवस्थापन हे फार महत्वाचे आहे. प्रथम शेळी पालन गोठा हा उत्तम व्यवस्थापनाद्वारे करायला हवा. गोठा हा ३० बाय ४० फुट आहे. गोठयात पाण्याची, चाऱ्याची उत्तम सोई केली आहे. तसेच गोठयात रात्री प्रकाश राहण्यासाठी

Scanned by TapScanner

LED बल्प ची सोई केली आहे. त्यांना चारा पाणी याची व्यवस्था पाहण्यासाठी उपयोग होतो.

- **शेळ्यांचे संगोपन :-**

दहिफळे यांच्या शेळी पालनाच्या गोठयात २५ ते ३० शेळ्या आहेत. या शेळ्यांच्या सर्व व्यवस्थापनाची ते उत्तम काळजी घेत असतात. त्यांच्या कडे संगमनेरी, उस्मानाबादी, गावरान जातीच्या शेळ्या आहेत. त्यांच्या चाऱ्यासाठी हिरवा-वाळलेला व खुराक असी सुविधा केली आहे. चाऱ्याची कुट्टी करून ते शेळ्यांसाठी चार देतात. तसेच ते दिवसा सर्व शेळ्यांना चरण्यासाठी रानात फिरवतात. त्यामुळे शेळ्यांचा व्यायाम होतो. महत्वाचे म्हणजे ते शेळ्यांसाठी योग्य वेळी साथीच्या व इतर रोगाचे लसीकरण करून घेत असतात.

- **शेळी पालन व्यवसायातील एकूण उत्पन्न :-**

सध्या परीस्थित शेळी हि अडचणीची होत आहे. म्हणून शेती व्यवसायला जोडधंदा म्हणून शेळी पालन व्यवसायाकडे पहिल जाते. हा व्यवसाय कमी भांडवल व कमी मनुष्यबळ यामध्ये चांगल्या प्रकारे करता येऊ शकतो. हे या शेतकऱ्याच्या लक्षात आहे. या व्यवस्थापनातून त्यांना बोकड विक्री, लेंडीखत यापासून वर्षाला ३ ते ४ लाखाचे उत्पन्न मिळते. शेळीचे दुध आरोग्यासाठी उत्तम मानले जाते. म्हनून काही वेळा बोकडे

Scanned by TapScanner

लवकर विकल्यावर शेळ्यांचे दुध घरगुती विक्री केली जाते. यातूनही ठीद्या प्रमाणात पैसे मिळतात.

दहिफळे यांच्या कडे लहान मोठ्या मिळून ४० ते ५० शेळ्या आहे. या सर्वातून त्यांना वर्षाला १० ते १५ VzkWyh लेंडी खत मिळते. शेंखातापेक्षा लेंडी खताला चांगली मागणी आहे. सरासरी लेंडी खताची ट्रोली हि ३५०० ते ४००० हजार रुपयाला विकली जाते. बोकड विक्रीतून लेंडीखत विक्रीतून वर्षाला ३ ते ४ लाखाचे उत्पन्न मिळते. शेळीला झाडाचा पाला व थोड्या प्रमाणावर घास मका कडवळ यावरही शेळी आपला आहार भागवते. त्यामुळे खर्चाची बचत होते.

2022.02.16 09:
Scanned by TapScanner

२. गिते पांडुरंग :-

वंजारवाडी गावातील गिते हे २५ ते ३० वर्षापासून शेळी पालन व्यवसाय करत आहे. ते हा व्यवसाय कोणत्याही मनुष्यबळाशिवाय करत आहे. ते स्वतः हा व्यवसाय सांभाळत आहे. त्यांच्याकडे आज ३० ते ४० शेळ्या आहेत. त्यांचा हा व्यवसाय पारंपारिक आहे. व शेळ्या या गावरान संगमनेरी, उस्मानाबादी या जातीच्या आहेत. महत्वाचे म्हणजे ते या सर्व शेळ्यांना दिवसभर रानात चरण्यासाठी नेतात व रात्री प्रत्येक शेळीला प्रमाणानुसार खुअरक दिला जातो. त्यांच्या शेळ्या या सर्व उत्कृष्ट तजेलदार आहेत.

- व्यवस्थापन :-

शेळी व्यवस्थापन हे गिते स्वतः करत असतात. हे व्यवस्थापन करताना त्यांच्या शेळ्या या सर्व मुक्त गोठयात असतात. शेळ्यांना गोठयात कोणत्याही प्रकारचे दोर बांधलेले नाहीत. त्याचा गोठा हा ३० बाय ४० च्या आसपास आहे. गोठयात शेळ्यांना चारा व पाण्याची सोई केली आहे. तसेच त्याच्या आरोग्याची देखील काळजी घेतली जाते. गितेनी शेळीपालन व्यवस्थापन हे उत्कृष्ट असे केले आहे. हे व्यवस्थापन करताना त्यांनी कोणत्याही प्रकारचे मजूर ठेवले नाही. ते स्वतः हे सर्व व्यस्थापन करतात.

Scanned by TapScanner

- गोठा व्यवस्थापन :-

गिते यांचे गोठा व्यवस्थापन हे चान्ल्या प्रकारचे आहे. त्यांचा गोठा हा ३० बाय ४० फुट आहे. गोठयात हवा खेळत्या प्रकारची आहे. गोठयात पाणी चारा आरोग्याविषयी काळजी घेतली जाते. गोठा हा आदर्श स्वरूपाचा असून नेहमी स्वच्छ असतो. दररोज गोठा स्वच्छ ठेवण्याची काळजी घेतात.

- मुक्त गोठ्याचे फायदे :-

१. मुक्त गोठ्यामुळे शेळ्या या गोठ्यामध्ये फिरत असतात. यामुळे त्यांची हालचाल होते. व्यायाम होतो.

२. दोन वेळा चारा व पाणी पिणे शेळ्यांना गरजेनुसार शक्य झाले.

३. शेळ्या गोठयात मोकळ्या फिरत असल्याने त्यांच्या नख्या व गोचीडापासून त्यांचे संरक्षण झाले.

४. शेळ्या गोठयात मुक्त फिरत असल्याने गोठयात ओलसर राहत नसून वाळलेला स्वच्छ राहतो.

५. आरोग्याच्या दृष्टीने मुक्त गोठा आवश्यक आहे.

६. मुक्त गोठा पद्धतीने जास्त कामाची व मजुरांची गरज पडत नाही.

७. मुक्त गोठा व्यवस्थापनामुळे शेळी पालन व्यवसायात आर्थिक वाढ व जास्त फायदा झाला.

Scanned by TapScanner

- मुरगास (चारा) :-

सद्य स्थितीमध्ये दुष्काळ पडत असल्याने उन्हाळ्यात चाऱ्याची सोई करून ठेवण्यासाठी मुरघासाची उपलब्धता करावी लागते. मूरघास म्हणजे मका कडवळ उस असा सर्व प्रकारचा चारा एकत्र करून त्याची कुट्टी करून त्यात मीठ व गुळाचे पाणी टाकले जाते. हा मुरघास ५ ते ६ महिने टिकून राहतो. याचा शेळ्यांच्या चाऱ्यासाठी चांगला फायदा होतो. व यामुळे त्यांना प्रथिने, फोस्फर , कॅलशिम , हे घटक मिळतात. हे शेळ्यांसाठी आवश्यक असतात.

- **शेळीपालनात कोंबडीपालनाचा समावेश** :-

मुक्त शेळीपालन गोठयात ३० ते ४० शेळ्यांमध्ये १० ते १५ कोंबड्यांचा समावेश ऋण कोंबडीपालन व्यवसाय केला जातो. कारण कोंबडी हि शेळी गोठ्यातील गोचीड व इतर जंत यांना आपले अन्न म्हणून खातात. त्यामुळे शेळ्यांणा आजार होत नाही.

त्याच बरोबर शेळीपालन व्यवसायाबरोबर कोंबडीपालन करून त्यातूनही आर्थिक फायदा होतो. कोंबडीपालणासाठी जास्त लक्ष देण्याचे गरज पडत नाही. कोंबड्या या आपले अन्न हे घास व शेळ्यांसाठी असलेले खाद्य म्हणून वापर करतात.

Scanned by TapScanner

३. **सुनील दराडे :-**

वंजारवाडी गावामध्ये शिरसाठ हे शेळी पालन व्यवसाय करतात. ते ६ ते ८ वर्षापासून हा शेळी पालनाचा व्यवसाय करतात. त्यात त्यांना चांगल्या प्रकारे मोबदला मिळत आहे. त्यांनी आपल्या वडिलोपार्जित शेतीमध्ये काही क्षेत्र हे शेलीपालानासाठी ठेवले आहे. त्यांची घरची शेती असल्याने त्यांना चाऱ्यासाठी जास्त्न प्रमाणात खर्च येत नाही. ते शेळीपालन व्यवसायाकडे चांगले आकर्षित आहेत. व त्यांना यात उत्कृष्ट प्रकारे नफा मिळत आहे. त्यांनी हा व्यवसाय कमी भांडवलात सुरु करून नवीन ओळख निर्माण केली आहे. तसेच त्यांनी कोणत्याही प्रकारचे मजूर कामावर न ठेवता हा व्यवसाय करत आहेत.

- **शेळीपालन व्यवसायातील यश :-**

दराडे यांनी शेळीपालन हा व्यवसाय जिद्दीने व मेहनतीने करत आहे. या व्यवसायामध्ये त्यांनी कष्ट, सातत्य हे नेहमी ठेवल्याने त्यांना या व्यवसायात यश प्राप्त झाले आहे. ते हा व्यवसाय करताना कृषी अधिकारी, पशुवैद्यकीय अधिकारी यांचे सल्ला ही घेत असतात. या व्यवसायाच्या मार्फत त्यांना त्यांचे घर खर्च पेलून काही पैसे शिल्लक राहतात.

2022.02.16 09:22
Scanned by TapScanner

- **दैनंदिन नियोजन :-**

शेळी पालन व्यवसायाचे नियोजन करण्यासाठी सकाळपासून कामाची सुरुवात होत असते. सकाळी गोठा स्वच्छ करण्यापासून ते त्यांच्या चाऱ्याच्या नियोजनापर्यंत हे सगळे काम करावे लागत्ब असते. दुभत्या शेळ्यांसाठी खुराक पाणी कुट्टी करणे असे सर्व काम सकाळ पासून करावे लागत असते.

या सर्व कामासाठी सकाळ पासून नियोजन करावे लागते. तसेच शेळ्यांना व करडे यांच्या आरोग्याचा समस्या या सर्व गोष्टीचे वेळापत्रक तयार करावे लागते. याबरोबरच शेळ्यांचा गोठा हा स्वच्छ ठेवावा लागतो. ज्या पद्धतीने सकाळी काम करावे लागत असते. तेच काम सायंकाळी ही करावे लागत असते. शेळ्यांसाठी दर महिन्याला खाद्य खरेदी करणे. औषधे गोळ्या शिल्लक ठेवणे. दर महिन्यातून २ ते ३ वेळा वैद्यकीय डॉक्टरांचा सल्ला घेणे. तसेच वेळच्या वेळी साथीच्या आजचे लसीकरण करून घेणे गरजेचे असते.

2022.02.16 09:23
Scanned by TapScanner

४.३ शेळीपालन व्यवसायाचे अर्थाशास्र :-

एकूण शेती :- २ एकर

२ एकर शेती मध्ये ३० गुंठे घास, २० गुंठे मका, २० गुंठे कडवळ, १० गुंठे ऊस असे पिके घेतली जातात. शेळी साठी मुख्य म्हणजे कोवळे चारा पिके आवश्यक असतात. त्यामध्ये मका व कडवळ हे पिके आलटून-पालटून घेतली जातात. यामध्ये ३० ते ४० शेळ्यांचे संगोपन केले जाते. शेळी उत्पन्नात करडे हे ३ ते 5 महिन्याचे झाल्यावर विकले जातात. म्हणजे १ वर्षातून करडांची विक्री केली जाते. यामधून वर्षाला ३ ते ४ लाख रुपयाचे उत्पन्न मिळते. सध्या एका बोकडाची किंमत ही सरासरी ३००० ते ५००० रु आहे.

या व्यवसायातून व्यावसायिकाला चांगल्या पैकी आर्थिक मोबदला मिळतो. त्याच बरोबर हा शेळीपालन व्यवसाय कमी भांडवल व कमी मनुष्यबळ या द्वारे चांगल्या प्रकारे करता येतो.

वरील सर्व बाबींचा विचार करता या व्यवसायचे अर्थाशास्र हे चांगल्या आर्थिक फायद्याचे आहे.

2022.02.16 09:24
Scanned by TapScanner

प्रकरण पाचवे

संदर्भ आणि प्रश्नावली

५ समस्या १.:-

- गाव व परिसरातील पशुपालकांच्या अनेक समस्या या त्यांना भेडसावत असतात. आपला भारत देश हा कृषी प्रधान असला तरी शेती आणि शेतीवर अवलंबून असणाऱ्या (पशुपालन) प्रश्न हे अनेक आहेत. दिवसेंदिवस शेतीचे व पशुपालांचे प्रश्न हे खूप मोठ्या प्रमाणावर वाढत आहेत. भारता बरोबर महाराष्ट्र मध्ये काही भागात शेती हि अजून पारंपारिक पद्धतीनेच केली जाते. काही न्भागात शेतीच्या व पशुपालनाच्या आधुनिक पद्धती ची माहिती ग्रामीण भागात पोहचली नाही. यामुळे शेती हि तोट्यात जातात. व शेतकरी निराश होतात.
- शेळी पालन व्यवसायात चारा खाद्य वैद्यकीय असे अनेक प्रश्न शेलीपलाकांना त्रस्त करतात. शेळी या प्राण्यासाठी चारा हा खूप महत्वाचा आहे. त्यांना हिरवा कोवळा ताजा चारा लागतो. त्यासाठी पाणी हा घटक खूप महत्वाचा आहे. अलीकडील काळात दुष्काळ हा १ ते २ वर्षा आड पडतो. त्यामुळे खूप गंभीर प्रश्न निर्माण होतात.
- गरजेनुसार पोषणाचा अभाव पडल्यामुळे शेळ्यांच्या आरोग्यात व शरीर बांधणीत मोठ्या प्रमाणावर हानी होते. त्याचा परिणाम शेळ्याची करडे व

2022.02.16 09:24
Scanned by TapScanner

व्यवसायावर देखील होतो. या एकूण समस्यांचा मुख्य परिणाम हा एकंदरीत व्यवसायावर होतो. आणि व्यवसाय तोट्यात जातो.

५.२ उपाययोजना :

- शेती आणि शेतीवर आधारित जोड धंदे असतात त्यामध्ये ज्या पद्धतीने समस्या असतात त्यावरती उपाययोजना निघत असतात तसेच शेती वर अडचणी वाढत असताना पाण्याचा प्रश्न व मजुरांचा प्रश्न यावरती उपाययोजना म्हणजे पाणी हे काठकसरीने वापरणे. शेतीसाठी ठिबक चींचन यांची उपाययोजना करणे यासाठी पाणी साठवण्यासाठी शेततळे करणे. शेळ्यासाठी पाणी हे साठवण्यासाठी गोठ्यामध्ये टाकी किंवा हौद बंधने
- शेळीपालन व्यवसाय करताना आर्थिक व मनुष्य बळाच्या अडचणी निर्माण होतात यावरती उपाययोजना म्हणजे आर्थिक नियोजन करणे व्यवस्थापन करणे व्यवसायाचे आर्थिक अंदाजपत्रक तयार करणे त्यानुसार खर्च करणे आवश्यक आहे. मनुष्यबळाच्या समस्या वरती उपाययोजना म्हणजे व्यावसायिकाने व्यवसायामध्ये मजुरांची संख्या कमी ठेवणे व व्यावसायिकाने स्वतः काम करणे हे आवश्यक अती महत्वाचे आहेत.

2022.02.16 09:26
Scanned by TapScanner

५ निष्कर्ष ३.:

- शेळीपालन व्यवसायामुळे वंजारवाडी गावातील शेतकऱ्यांच्या वार्षिक उत्पन्नात मोठया प्रमाणावर वाढ झाली.
- गावच्या आर्थिक व सामाजिक विकास घडून आला आहे.
- शेतीच्या अनेक समस्यांमुळे शेतीतून शास्वत उत्पन्न मिळत नसल्याने गावातील शेतकरी शेळीपालन हा व्यवसाय जोडधंदा म्हणून करण्यास या व्यवसायाकडे वळत आहेत.
- गावातील बेरोजगार तरुणांना हा व्यवसाय रोजगार म्हणून फायदेशीर आहे.
- हा व्यवसाय करण्यास कमी भांडवल व कमी मनुष्यबळ पुरेशे असते. त्यामुळे हा व्यवसाय करण्यास खूप वाव आहे.

2022.02.16 09:26
Scanned by TapScanner

५ संदर्भ ४.:-

अग्रोवोन मासिक सकाळ दैनिक

www.mazashetakari..com

www.apalesarkar.)   comkrushivibhag(

2022.02.16 09:27
Scanned by TapScanner

५५. प्रश्नावली :

नाव -:

शिक्षण -:

वय -:

व्यवसाय -:

१. शेळीपालन व्यवसायास सुरुवात कधी केली ?

२. आपल्या शेळीपालनात कोणत्या जातीच्या शेळ्या आहेत ?

३. या व्यवसायामध्ये चारा व्यवस्थापन कश्या प्रकारे करतात ?

४. या व्यवसायातून वार्षिक उत्पन्न किती मिळते ?

५. आपण या व्यवसायातील बोकडांची विक्री कशी करता ?

६. यामध्ये आपल्या बोकडांना बाजार भाव कसा मिळतो ?

७. प्रत्येक बोकडाला कसा दर मिळतो ? या व्यवसायातील मुख्य समस्या कोणत्या ?

८. आपण हा व्यवसाय सुरु करताना शासकीय योजनाचा लाभ घेतला का ?

९. हा व्यवसाय सुरुकरताना आपल्याला किती भांडवल लागले ?

१०. आपण समस्यांवर उपाययोजना कशा करता ?

११. आपल्याला येथे जवळ बाजारपेठ उपलब्ध आहे का ?

2022.02.16 09:2
Scanned by TapScanner